

DAVETLİ YAZI / INVITED PAPER

Hemşirelik Bakımında Kullanılan Malzemelerin Tarihsel Yolculuğu

Historical Journey of Supplies Used in Nursing Care

Jülide Gülizar YILDIRIM

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Halk Sağlığı Hemşireliği AD.

Geliş tarihi/Received: 12.01.2021

Kabul tarihi/Accepted: 22.01.2021

İletişim/Correspondence:

Jülide Gülizar YILDIRIM, Doç. Dr.
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri
Fakültesi Çiğli Ana Yerleşke Balatçık – Çiğli - İZMİR

E-posta: julide.gulizar@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9846-8992

Öz

Hemşireler, bakım kavramı ortaya çıktığından beri halkın temel sağlık hizmetlerine erişebilmesi ve sağlıklı ilgili eşitsizliklerin azaltılması için çabalamıştır. Özellikle muhtaçlara evde bakım hizmeti sunmuşlar, okullarda çocukların sağlık taramasını yapmışlar, bulaşıcı hastalıklarla mücadele için temiz su sağlamışlar, sanitasyon ve karantina gibi hizmetler vermişlerdir. Savaşlarda yer alarak yaralıların tedavi ve bakımda önemli rol oynamışlardır. Bu makalede amaç, tarihsel bir yaklaşımla sağlık bilinci oluşturabilmek için geçmişten günümüze ulaşan sağlık ve hemşirelik bakımında kullanılan malzemelerin tanıtılmasıdır. Bu makalede ilaç şişeleri, hemşire tedavi tepsi, hemşirelik bakım malzemeleri, sahra tipi otoklav, hemşire/ebe çantası, hemşire başlıklarından söz edilmiştir. Sonuç olarak, eserler geçmişten günümüze zamanla yaşanan değişimleri, o günün koşullarını, sağlık hizmetlerinin boyutunu yansıtmaları açısından önemli fırsatlar vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hemşirelik tarihi, tıbbi malzeme, tarih, teçhizat ve gereçler.**Abstract**

Nurses have struggled since the concept of care revealed for the public to have access to basic health services and to reduce the health inequalities. In particular, they provided home care services to the indigent people, applied health screening of children in schools, provided clean water combatting infectious diseases, and provided services such as sanitation and quarantine. They played an important role in the treatment and care of the wounded by taking part in wars. The aim of this article is to introduce the materials used in health and nursing care from past to present in order to create health awareness with a historical approach. In this article, medicine bottles, nurse treatment tray, nursing care supplies, field type autoclave, nurse / midwife bag, nurse caps were mentioned. As a result, the materials provide important opportunities in terms of reflecting the changes that have experienced over time from the past to the present, the conditions of the day and the dimension of health services.

Keywords: History of nursing, materia medica, history, equipment and supplies.**1. Giriş**

İnsanoğlu var olduğu günden beri sağlıklı bulma peşinde koşmuştur. Hastalık olgusunun bilinmediği 4000 yıl öncesinde sonsuzluğu ve ölümsüzlüğü arama düşünün ilk olarak, en eski ve yazılı belge olan Gılgamış destanı ile ortaya konulduğunu görmekteyiz. Sümer-Babil panteonuna (tapınak) sağlık tanrısı olarak katılan Gılgamış ölümsüzlük özünü aramak için yola koyulmuştur. Gılgamış destanının XI. Tufan tabletinde yer alan ölümsüzlük düşü ve sonsuz yaşamın sırrı, günümüz anlayışının oluşmasına neden olmuş ve bu düş sağlıklı ve uzun yaşam isteğine dönüşmüştür (1, 2). Zaman içinde şifa arama davranışı farklı isimlerle anılmıştır. Hipokrat, Aristoteles ve Galenos'tan sonra, dönemin Türk İslam alimlerinden batılılar tıbbi öğrenmiştir. Abbasi döneminde yaşamış İshak b. Huneyn (ö. 810-877)'in "Tarihu'l Etibba" adlı eseri ile bilinen önemli bir alimdir. Aristoteles ve Galenos'un eserlerini tercüme etmiştir. Çok iyi bir mütercim tercüman ve hekimdir. Bilinen en eski ilk göz çizimlerini yapmıştır. Taberi 9. yy'da yaşamış (839-923) ilk tıp ansiklopedisi olarak bilinen 20 yılda tamamlanan

"Firdevsü'l-Hikme" adlı tıp tarihi için oldukça önemli bir eseri kaleme almıştır (3). Dineveri (ö. 282/895) ise, botanik hakkında "Kitâbu'n-Nebât" adlı altı ciltlik ansiklopedisi ile çok yönlü ünlü bir hekim olarak anılmıştır (4). Ortaçağ, MS 865-925 yılları arasında yaşamış Türk İslam kökenli alim olan Er-Râzi (Ebû Bekir Muhammad İbn Zakariya Al-Râzi)'nin felsefesi, hekimliği ve simyacılığı ile aydınlanmaya çalışmıştır. "El-Hâvi Fi'ttib" (20 cilt) adlı eseri dönemin en ayrıntılı tıp alanındaki 11 dile çevrilerek okutulan eserdir (5). Er-Râzi kokuşma (putrification) düşüncesini ortaya atarak mikrobun keşfini sağlamıştır. Yapılacak dârüşşifa (hastane) için kendisine fikir sorulduğunda kent değişik yerlerine ağaçlara et astırmış kokuşmaya en az uygun yeri belirleyerek hastanenin oraya inşa edilmesini sağlamıştır. Er-Râzi bu buluşu ile hastalıklardan korunmayı öğretmiştir. Alkol ve gazyağını bulan, kızamık ve çiçeğin ayrı hastalıklar olduğunu ortaya koymuştur. Özbek, Üner ve Eren (2) aktarımına göre, Er-Râzi'nin buluşları Kutubat'lı hekim İbn-ül Habib'in ilk kez veba bulaş yolunu keşfetmesine yol açmıştır (2). Mikrobun bulunması ile hastalık kavramı ortaya çıkmış ve insanoğlu sağlık arayışına girmiştir.

İbn-Sina Arapça kaleme aldığı ve 1025 yılında tamamladığı 14 ciltlik eseri "El-Kânûn Fî't-Tıbb (Tıbbın Kanunu)" kitabında hastalığın nedenlerinin dört tane olduğundan söz etmektedir (6). Bu eserler İslam medeniyetlerinin oluşumu ve bilimin gelişimine ışık tutması açısından oldukça önemlidir. Tıbbın gelişmesi ile hasta bakımında da önemli gelişmeler olmuştur.

Hemşirelik mesleği Florence Nightingale'in (1820-1910) modern hemşireliği kurmasına kadar tıbbın içine geçmiş şekilde yürütülmüştür. Rahibe hemşireliği 12. ve 13. yy'a dayanmaktadır. Yıldırım (7)'in aktardığına göre, Antik dönemde Hipokrat zamanında evlerde ilk hemşirelik hizmetinin örneklerine rastlanıldığı ve bu hizmeti verenlerin erkek olduğundan söz edilmektedir. MÖ 3. yy'da Hindistan kralı Asoka hijyene önem vermiş, temizlik, havalandırma ve konfor konusunda talimatlar yayımlamıştır. Hindistan'da bakıcının (hemşire) ilaç uygulamasını bilmesi zorunlu kılınmıştır. MÖ 250 yılında ilk hemşirelik okulu açılmış ve bu okula erkekler alınmıştır. Hint metni Astangahridayam'a göre; bakıcı (hemşire), bağlı (hastaya karşı şefkatli ve sadık), temiz (beden, zihin ve sözde), işinde verimli ve akıllı olmalıdır (7). Antik Roma'da ise, Roma imparatorluğu dağılına kadar askerler için valetudinaria (askeri hastane) kurulmuş ve nosocomi (erkek hemşire) hastalara bakım vermiştir. Erken Hristiyanlık döneminde Hz. İsa'nın öğütlerinden yola çıkarak hemşirelere tavsiyeler verilmiştir. MÖ 350 yılları civarında Urfa'da Aziz Efrem (Saint Ephrem) başpiskopos olarak görev yaptığı dönemde veba salgınının çıkması üzerine halka açık sundurma ve revaklarda hasta bakmışlardır. Yoksul ve hastaların bakımına önem verilmiştir. MÖ 370'te Kayseri'de Aziz Basil (başpiskopos) kilise kaynaklarını Yenişehir ve Basileiad adıyla kurduğu küçük kente harcayarak hanlar, hasta bakılan yerler, cüzzamlılar için ayrı koşullar ve vasıfsız işçilerin eğitimi için atölyelerden oluşan mahalleler inşa ettirmiştir. Bir grup hemşirenin sakatlara yardım ettiği belirtilmiştir. Yine, nosocomi (erkek hemşire) ve hastaları arayıp bulup hastaneye getiren parabolani erkeklerin (yardımcı hemşire) bakımda yer aldığı aktarılmıştır. Yedinci yüzyılda İslamiyetin ilerlemesiyle birlikte savaşlarda yaralıların bakımını genç kadınlar üstlenmiştir. Uhud savaşında (625) Asiye (yaraları saran, merhem sürerek tedavi eden)'ler yaralılara bakım vermiştir. Hendek savaşında (627) Eslem kabilesinden Rufeyde yaralıları askeri hastaneye dönüşen çadırdaki tedavi etmiştir. Evdeoğullarından Tabibe Zeynep, Ümmü Atiye el-Ensariyye, Ümmüyetiul Gaffariyye'nin, tedavi ve tıp bilgisine sahip olduğu ve hünerli oldukları bildirilmiştir. Bu dönemde Bağdat'ta Abbasiler (750-1258), İspanya'da Endülüs Emevileri (756-1031) ve Mısır-Kahire'de Fatimiler (909-1071) hüküm sürmüşlerdir. Yunan, Hint, İran, Arap eserleri Hz. Muhammed'in hadisleri ile birleşince İslam tıp dünyası tüm Avrupa'ya ışık oldu ve Müslüman Türk alimlerinin eserleri tüm dünyada okutuldu (7). Er-Râzi'den sonra İbn-Sina (980-1037), İbn-Baytar (ö.1248) gibi önemli alimler kitaplar yazarak Avrupa'da tıp okullarının rehberi oldu ve tedaviye yön verdi.

İlk olarak Emevi halifesi Velid bin Abdülmelik tarafından Şam'da 707 yılında köleleri ve cüzzamlıları kabul eden dârüşşifa (hastane) yaptırıldı. 9-12. yy'lar arasında Endülüstün Hindistan'a kadar pek çok dârüşşifa kuruldu. Öyle ihtişamlı dârüşşifalar kuruldu ki Hristiyanlık döneminde kurulanlar sadece prototip sayıldı. Haçlı seferleri sırasında Hristiyanlar benzerlerini inşa etmeye çalışmıştır. O dönemde kadınlar ebelik yapıyor ve erkekler ise hasta

bakımını üstleniyordu. Hasta bakımı Osmanlı döneminde daha da gelişmiştir. Dârüşşifalar padişahlar ve hanedana mensup hanımlar tarafından yaptırılarak sayıca artırılmıştır (7). Dârüşşifaların ilki ve en önemlisi Selçuklular döneminde Gevher Nesibe (Melike İsmetüddin Gevher Nesibe Hatun)'nin vasiyetiyle kardeşi I. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından inşa ettirilen (1204-1206 yıllarında) Kayseri'de kurulan Gevher Nesibe Şifaiyyesi'dir. Bu medrese İslami dönemde tıp eğitimi ve sağlık hizmetlerini birlikte veren dünyanın ilk merkezidir (8). Gevher Nesibe ve Gıyâsiyye Şifaiyyesi, Gevher Nesibe Sultan Medresesi (Gıyâsiyye), dârüşşifâ (Şifaiyye), Çifte Medrese ve İkiz medreseler olarak dört bölümden oluşmaktadır. Şifaiyye'de eczane, iç hastalıkları, cerrahi ve göz ameliyatları için tepeden aydınlatmalı üç ameliyathane, akıl ve ruh hastalıklarının tedavisi için bölümler bulunmaktadır. Ünlü pek çok Türk hekimi medrese de yetişerek hocalık yapmışlardır. Bunlar; şeker hastalığının karaciğer ile ilişkisini ilk keşfeden çok yönlü bir âlim ve filozof olan Abdülatif el-Bağdâdi (ö. 1231), Mevlânâ'nın yakın dostu ve özel hekimi Ekmeleddin en-Nahcuvânî, Ebûbekir Sadreddin Konevî, kehhâl (göz hekimi) olan Kutbüddin-i Şîrâzî (ö. 1311) gibi önemli alimler yetişmiştir (8). Gevher Nesibe Dârüşşifası'nda, akıl ve ruh hastalıkları bölümünde hastalar, müzik, su ve kuş sesi dinletilerek tedavi edilmiştir. Medresede katarakt ve mesane ameliyatları yapılmıştır. Gevher Nesibe'nin halkını düşünen yardımsever, şifa için halka yardım eden, fedakârca bakım veren bir hanım olduğu ve hastabakıcılık yönüne işaret eden o dönemin hemşiresi olduğundan söz edilmektedir (Resim 1-3).

Resim 1: Gevher Nesibe Darü'sşifası kitabesi ve girişi
Kaynak: Jilide Gülizar Yıldırım fotoğraf arşivi

Resim 2: Gevher Nesibe Darü'sşifası Hamamı, Su ve müzik sesi ile tedavi
Kaynak: Jilide Gülizar Yıldırım fotoğraf arşivi

Resim 3: Gevher Nesibe Darü'sşifası hekim hastayı tedavi ederken, canlandırma
Kaynak: Jilide Gülizar Yıldırım fotoğraf arşivi

1.1. Sağlık Bakımında Kullanılan Malzemeler

Sağlık hizmetlerinin sunumunda sağlıklı geliştirme ve hastalıkları önleme gibi önemli misyonları olan hemşireler mesleki rollerini geliştirerek yıllar içinde profesyonelleşmişlerdir. Hemşirelik tarihi, geçmişin önemli isimleri ve mihenk taşları olan önderler, hemşirelerin yaptıkları ve yaşadıkları noktasında önemli gelişmelere ışık tutmaktadır. Hemşirelik mesleğinin profesyonelleşmesi noktasında, 2011 yılında uzmanlık alanlarının tanımlanması (halk sağlığı hemşireliği, iç hastalıkları hemşireliği, toplum ruh sağlığı hemşireliği, çocuk sağlığı hemşireliği, kadın sağlığı ve hastalıkları hemşireliği, cerrahi hastalıklar ve hemşireliği gibi) ve alt disiplinlerden oluşması mesleğin gelişimi için oldukça önemli bir yere sahiptir (9). Mesleğin gelecekte yapılandırılabilmesi için geçmişin izlerine bakmak, bugünümüzü değerlendirmek ve hem geçmişimizi hem de bugünümüzü örüntüleyerek geleceğimize ayna tutmak misyon ve vizyonumuzu geliştirmek, değerlendirmeler yapmak ve gelecekteki değişimi planlamak gereklidir. Bu bağlamda geçmişe

ayna olan sağlık malzemeleri de o dönemin şartlarının ne kadar zor olduğunu, bulaşıcı hastalıklarla savaşları, savaşların izlerini, zor koşullara rağmen insan yaşamına dokunan bu kutsal mesleğin gelişimini göstermesi açısından önemlidir.

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (İKÇÜ) Sağlık Bilimleri Fakültesi olarak İKÇÜ Çiğli Ana Kampüsü içerisinde yeni nesillere tarih bilinci kazandırabilmek amacıyla bir Sağlık Tarihi Müzesi kurulması planlanmıştır. Bu tarihsel yolculuğa Haziran 2017 yılında dönemin Sağlık Bilimleri Fakültesi Dekan Vekili Prof. Dr. Bumin Nuri Dündar öncülüğünde başlanmıştır. Bu amaçla koordinatörlük görevini üstlenerek, İzmir'den Erzurum'a kadar çeşitli iller gezilmiştir. Çıkılan bu yolculukta, ilk başta birkaç fotoğrafı sergilemek isterken gelinen nokta tahminlerin de üzerine çıkmış ve 100'ü aşkın sağlık malzemesine (1840 ve 1970 yılları arası) ulaşılmıştır. Türkiye'de bulunan Sağlık Tarihi Müzeleri, Selçuklu ve Osmanlı devrinden kalan Dârüşşifa, Bimârhane veya Mâristan gibi isimler alan hastaneler, günümüz hastane depoları, müzeler, eskiciler ve arşivler gezilerek önemli bilgi, malzeme ve belgeler elde edildi. Aile üyelerinden kalan bazı eserler de mevcuttur. Bu eserlere ek olarak, bulunan malzemelerin bir kısmı satın alındı ve birkaçı ise gönüllü bağışçılardan toplandı. Selçuklu döneminden günümüze kadar gelen Dârüşşifa, Bimârhane veya Mâristan gibi önemli eserler incelendi. Kızılay arşivleri, Osmanlıca el yazması belgelerin okutulması, fotoğraflama, ses kayıt ve video çekme tekniğinden yararlanarak bilgiler edinildi. Kızılay ve Osmanlı arşivleri taranarak belgeler elde edildi. Osmanlıca belgeler Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi alanında doktoralı tarihçi Vehbi Emre Yıldırım tarafından Türkçe'ye çevrildi. İncelemeler esnasında müze müdürleri, görevliler, arkeologlar, tarihçiler, sanatçılar, gönüllü bağışçılar ile görüşmeler yapıldı. Gözlem ve incelemeler sırasında notlar alındı. Bu konuda hazırlanan iki çalışma sözlü bildiri olarak üçüncüsü düzenlenen Hemşirelik Tarihi kongresinde sunulmuştur (10, 11).

Geçmişe ait izler taşıyan ve hikayesi olan her bir eser bu yolculuğu, tüm nesiller için daha da anlamlı hale getirmektedir. Bu bağlamda, Sağlık Tarihi ile ilgili olarak İKÇÜ'de iki farklı etkinlikte kişisel mesleki sergi yapıldı. İlki 6 Mart 2019 tarihinde "Hemşirelikte Kariyer Sempozyumu" kapsamında "Sağlık Bakımında Kullanılan Malzemeler" konulu ve ikincisi ise, 20 Aralık 2019'da "11. Sağlık Bilimleri Dekanlar Konseyi Toplantısı" kapsamında "Sağlık Tarihi Sergisi" olarak gerçekleştirilmiştir. O tarihte Doç. Dr. Esra Akın başkanlığında yürütülen Hemşirelikte Kariyer Sempozyumu kapsamındaki etkinlikte "Geçmişten Günümüze Hemşirelik" temasıyla (Resim 4) hemşirelik mesleğine yıllarını adanmış, hemşireliğin kurucuları olan Türkiye'nin ilk yüksekökol hemşire mezunu Ege Üniversitesi Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı Emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr. İnci Erefe ve onun yetiştirdiği değerli öğretim üyeleri (Prof. Dr. Zeynep Conk, Prof. Dr. Zehra Çiçek Fadiloğlu, Prof. Dr. Ayla Bayık Temel) davet edilmiş ve önemli katkılarda bulunmuşlardır (Resim 5) (12). Koordinatörlüğünü üstlenerek ilki gerçekleştirilen Sağlık Tarihi Sergisi'nde, sağlıklı ilgili olayları tarihsel yaklaşımla kavratmak, öğrencilere sağlık tarihi bilinci kazandırmak, farkındalıklarını artırmak ve sağlık çalışanı olmanın sorumluluğunu taşıyabilmelerinde meslek bilinci kazanmalarında yardımcı olabilmek amacıyla dönemin önemli sağlık malzemeleri sergilenmiştir (Resim 6-8).

İKÇÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi, 11. Sağlık Bilimleri Dekanlar Konseyi Toplantısı (SABDEK) kapsamında (20-21 Aralık 2019) Dekan Prof. Dr. Derya Özer Kaya'nın ev sahipliğini yaptığı toplantıya 134 Sağlık Bilimleri Fakültesi yöneticileri ve toplamda 200 kişi katılmıştır (13). Bu etkinlikte eğitim, mesleki yeterlilikler, yapay zekâ konularında konuşulmuş ve çalışma grupları ile tartışılarak raporlar sunulmuştur. Meslektaşlarımızın geçmişten günümüze hem hatırlatıcı hem de eğitici anlamda kendilerinde de bir parça özdeşim kuracakları sağlık malzemeleri sergilenmiştir. Ayrıca, Selçuklu, Osmanlı dönemi ve yakın tarihimize ait dekatolar tarihimize ışık tutacak şekilde hazırlanmıştır. Geçmişten günümüze gelen eserler; o günün koşullarını, sağlık ile ilgili sunulan hizmetin boyutlarını ve yaşanan değişimleri de göstermesi açısından önemli fırsatlar sunmaktadır (Resim 9-11). Ayrıca, Sağlık Bilimleri Fakültesi 2019 yılı Akademik Kurul Toplantısında dekato sergi sunumu yapılmıştır (Resim 12 ve 13).

Resim 10: 11. Sağlık Bilimleri Dekanları Konseyi Toplantısı, Sağlık Tarihi Sergisi hakkında Kızılay Sergi eğitici Prof. Dr. Derya Özer Kaya'nın fotoğrafı.

Kaynak: Jülide Gülizar Yıldırım fotoğraf arşivi

Resim 11: 11. Sağlık Bilimleri Dekanları Konseyi Toplantısı, Sağlık Tarihi Sergisinden bir görünüm (Soldan sağa Prof. Dr. Derya Özer Kaya, Dr. Öğr. Üyesi Jülide Gülizar Yıldırım).

Kaynak: Jülide Gülizar Yıldırım fotoğraf arşivi

Resim 12: İKÇÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi 2019 yılı Akademik Kurul Toplantısı sırasında Sağlık Tarihi dekato sergisi, Dekan Prof. Dr. Şafak Köse konuşmasını yaparken.

Kaynak: Jülide Gülizar Yıldırım fotoğraf arşivi

Resim 13: İKÇÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi 2019 yılı Akademik Kurul Toplantısı sırasında Sağlık Tarihi dekato sergisi, Dekan Prof. Dr. Derya Özer Kaya konuşmasını yaparken.

Kaynak: Jülide Gülizar Yıldırım fotoğraf arşivi

Bu incelemede, hemşirelik alanında bakım ve uygulamada kullanılan malzemelerin bazılarının tarihsel yolculuğundan söz edilmektedir. Okura bu makalede sunulan eserler, hemşireliğin konumu, imajı, dönemin toplumsal yapısı, koşulları ve sağlıkta yaşanan olaylara tarihsel bir bakış açısı kazandıracak ve hemşireliğin yıllar içinde günümüze kadar yaşadığı değişim sürecini düşündürcektir.

1.2. Eserlerin İncelenmesi

1.2.1. Değişik boy ve ebatlarda ilaç şişeleri

Ecza alanında Tıp alimleri şifalı otlardan önemli tiryaklar (ilaçlar) üretmişlerdir. Dineveri (ö.282-895)'nin "Kitâbu'n-Nebât" adlı botanik hakkındaki eserinde bitki türlerini tüm yönleri ile tanıtarak tıp ve eczacılık üzerine faydalı bilgiler yer verilmiştir. İbn Semecün, Ahmed b. Muhammed el-Gâfîkî ve İbnü'l-Baytâr gibi hekimler ondan alıntılar yaparak eserlerinde ilaç yapımından bahsetmişlerdir (4). İbn-i Sina'nın El-Kanun fi't-Tıbb adlı eserinde materia medica ("tıbbi malzemeler") yaklaşık 760 ilaç içerirken bunların uygulamasına ve etkilerine dair yorumlara da yer verilmiştir (6). Eski Türklerde 11. yy'da, "Otacı" ve Türkistan'da "Atasagun" adındaki hekimler bitkisel ilaç tedavisi yapmışlardır. Kaşgarlı Mahmud'un kaleme aldığı Dîvân-ı lügâti't-Türk'de (1072-1074), tedavide kullanılan 194 cins bitki tanımlanmıştır (14). Gevher Nesibe Medresesi ve Şifâiyesi'nde Medresenin damında farklı bitkilerin ilaç yapabilmek amacıyla yetiştirildiği vakfiyesinden elde edilen bilgi ile anlaşılmaktadır. Medresenin Şifâiyesi'nde ecza bölümü bulunmaktadır. Ameliyatlara için hastalara narkoz olarak "afyon, sarı sabir, şarap, Hindistan cevizi, ademotu" karışımı verilmiştir (8). Bununla birlikte Raşit Efendi Kütüphanesi Selçuklu Yazma Eserleri arasında yer alan eserlerin en iyi örneklerinden biri, Sultan II. Kılıç Arslan'ın özel hekimi Tiflisli Hubeyş bin İbrahim'in (Ö. 629/1232?) eseri "Kitabü'l-Haşaiş Fi't-Tıbb" dır. Bu eser görsel zenginliği, ilaç ve tiryak hazırlama yöntemleri ve yazılı kültürel mirasımızı ortaya koymasından dolayı oldukça önemlidir (15). Bu makalede yer alan Osmanlı döneminden günümüze dek kullanılan ilaç şişelerinin kullanım tarihleri 1890'dan 1993 yılına kadardır. 1890'lı yıllardaki şişelerin özel mührü bulunmaktadır. Bu yıllara ait ilaçlar

demiryolları şebekesinde trenlerde kullanılmıştır. Ayrıca savaş dönemlerinde askerlere trenlerde yardım edildiği ve trenlerin hastaneye dönüştürüldüğü bilgisine de yapılan kişisel görüşmelerden ve 14-28 Mart 2018 tarihinde Basmane Garında düzenlenen Sağlık Tarihi Sergisinden erişilmiştir. Bu konuda 1927 yılında üretilen Sıhhiye Vagonu 1930 yılında ülkemize getirilmiştir. Vagon yaralılara bakım vermek ve ameliyatlara amacıyla kullanılmıştır. Vagon da ameliyat salonu ve sekiz yataklı hasta reviri ve eczane bulunmaktadır. Sıhhiye Vagonu 1987 yılına kadar hizmet vermiştir (Resim 14 ve 15).

Resim 14: Sıhhiye vagonu ameliyathanesi

Kaynak: Jülide Gülizar Yıldırım fotoğraf arşivi

Resim 15: Sıhhiye vagonu ecza bölümünden bir görünüm

Kaynak: Jülide Gülizar Yıldırım fotoğraf arşivi

ilaçların üretimi ile ilgili geçmişe baktığımızda öncü isimlere rastlamaktayız. Bursalı Ali Münşi (1680-1747) Bursa Yıldırım Darüşşifasında yetişmiş I. Mahmud döneminde saray hekimliği yapmış Osmanlı'nın yenileşme hareketleri sırasında Salih bin Nasrullah'ın iyatrokimyayı tüm dünyaya duyurmasının ardından kaleme aldığı 1078 ilaç ve ilaçların kimyaları ile ilgili eserinde (Brdâat el-Mübtedî) ilaçların kimyasal özelliklerini ve bileşiklerin hangi hastalıklara iyi geldiğini tanımlamıştır. İlaçların nasıl hazırlanacağını reçetelerini vermiştir. Alimlerden bu bağlamda Er-Razî, İbni Sînâ, Ömer Şifai, Sabuncuoğlu Şerefeddin, Minziht, Zehravî, Hacı Paşa'nın da kimyager hekimlerden (etibbâ-i kimyâiyye) olduğu ve ilaçlar ürettiği eserlerinde görülmektedir (16). Bu makalede elde edilen malzemelerden olan hemşirelik bakımında da yeri olan bu şişeler ecza dolabı (~1970'ler) ve hemşire tedavi tepsi (~1910-1940'lı yıllar) içinde sunulmuştur (Resim 16 ve 17). Burada bulunan çinko hemşire tedavi tepsinin tahmini olarak 1910-1940'lı yıllar arasında kullanıldığı düşünülmektedir. Kızılay arşivlerinde çekilen fotoğraflarda ve savaşlarda Hilal-i Ahmer (Kızılay) çadırlarında (1910-1940 arası) çinko malzemeden yapılmış kapların kullanımı dikkat çekmektedir. Çinko kapların hasta bakımında, tedavi de ve ameliyatlarda kullanımı ile ilgili arşivlere ulaşılmıştır.

Resim 16: Ecza dolabı ve ilaç şişeleri

Kaynak: Jülide Gülizar Yıldırım fotoğraf arşivi

Resim 17: Hemşire tedavi tepsi

Kaynak: Jülide Gülizar Yıldırım arşivi

1.2.2. Hemşire tedavi tepsi ve içeriği

Hemşire tedavi tepsi içerisinde cam enjektör, iğne kutusu ve iğneler, ilaç şişeleri, ampüller, pamuk, idrofil steril gaz bezleri, ilaç ve ilaç kadehleri mevcuttur (Resim 17). Şendir ve ark. (17)'nin aktardığına göre; cam enjektör 1855 yılında Alexander Wood tarafından vidalı metal koniye sahip cam hazneli olarak tarif edilmiş ve Londra'daki bir alet üreticisi olan Ferguson tarafından üretilmiştir. Rochester plastik iğnesinin icadıyla 1960'lı yıllarda tek kullanımlık steril plastik enjektörler üretilmeye başlanmıştır.

Resim 18: Hasta ve hemşire bakım malzemeleri

Kaynak: Jülide Gülizar Yıldırım arşivi

Resim 19: Hasta ve hemşire bakım malzemeleri

Kaynak: Jülide Gülizar Yıldırım arşivi

- 1 İbrik / Güğüm (Çinko, 1910-1940 arası)
- 2 Anık kabı (Çinko, 1910-1940 arası)
- 3 Kase / Yıkama taşı (Çinko, 1910-1940 arası)
- 4 Küvet (Çelik, 1940 sonrası)
- 5 Ağır bakımı için yıkama kabı (Çelik, 1940 sonrası)
- 6 Ağır bakımı için yıkama taşı (Çelik, 1940 sonrası)
- 7 İrrigatör (Çinko, 1910-1940 arası)
- 8 Ördük (Çinko, 1910-1940 arası)

1.2.3. Hemşirelik bakım malzemeleri

Bu makalede, ağız bakım kabı ve tası, çinko ördek, çinko solüsyon tası, çelik küvet, çinko ibrik /güğüm, çinko irrigatörler bulunmaktadır. Hemşirelik bakımında ve tedavide kullanılan malzemelerin ortalama 1912'li yıllar ve 1940'lı yıllar arasında kullanıldığı tahmin edilmektedir (Resim 18 ve 19). Çinko irrigatörler çelikten önce ilk olarak kullanılmıştır. Hilâl-i Ahmer arşivlerinde kullanılan malzemenin muhteviyatının içeriği incelendiğinde; ilk olarak çinko malzemenin yapılmış ürünlerin isimlerine rastlanılmaktadır (18). İrrigatör'ün uç kısmına kauçuk borudan üretilmiş serum hattı takılarak işlem yapıldığı bilgisini hemşirelik yaptığı yıllarda ve öğretim üyesi olarak çalıştığı dönemde hemşirelik uygulamalarında kullanan hocalarla (Prof. Dr. İnci Erefe ve Prof. Dr. Zeynep Conk) yaptığım görüşmelerden edindim. Çinko irrigatörlerden sonra çelik irrigatörler kullanılmaya başlamıştır. Çelik malzemenin çıkışı ve yaygınlaşması süreci düşünüldüğünde çinkonun hala 1960'lara gelindiğinde kullanılır olduğunu bu görüşmelere dayanarak söylemek mümkündür. Şendir ve ark. (17)'nin aktardığına göre; ilk defa Massachusetts Hastanesi'nde 1940 yılında IV tedavi programının başlatılması, transfüzyonun yönetilmesi ve iğnelerin temizlenmesi hemşirenin görevi olarak kabul edilmiştir. Resim 20 ve 21'de bakım malzemelerinin kullanımını göstermektedir. Sıhhiye Vagonu da Resim 14 ve 15'te ameliyatlarda kullanılan eski resimler ve hasta bakımında kullanılan çinkodan yapılmış malzemeler sergilenmiştir. Burada o yıllarda çinkonun yaygın olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

Resim 20: Hastabakıcılar çinko bakım tasları ile hastaları yıkarken (Hilâl-i Ahmer çadırı, Kudüs, 1915-18), Kızılay'ın 28.09.2017 tarihli yazılı tızi ile kullanılmıştır

Kaynak: Türk Kızılayı Genel Müdürlüğü Arşivleri

Resim 21: Hastabakıcılar yaralıları tedavi çadırına taşıırken, (Hilâl-i Ahmer çadırı, 1915-18), Kızılay'ın 28.09.2017 tarihli yazılı tızi ile kullanılmıştır

Kaynak: Türk Kızılayı Genel Müdürlüğü Arşivleri

1.2.4. Sahra tipi otoklav (1905-1940'lı yıllar)

Sahra çadırlarında, savaşlarda tıbbi cihazların steril edilmesinde kullanılan otoklavın yeri şüphesiz ki oldukça önemlidir. Ameliyatlarda ve laboratuvarlarda çadır hastanelerinde sahra tipi her türlü araç, gereç ve aygıtın mikrobu yok etmek için küçük otoklavlar (basınçlı buhar kazanı) kullanılmaktaydı (Resim 22).

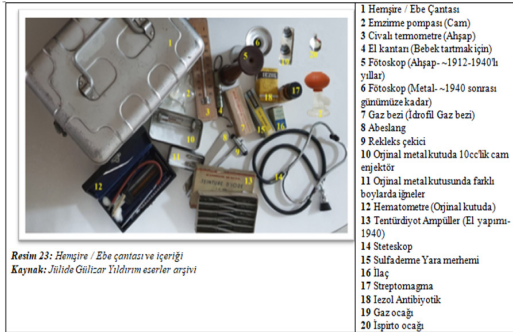

Resim 22: Sahra tipi otoklav

Kaynak: Jülide Gülizar Yıldırım arşivi

1.2.5. Hemşire / Ebe çantası

Özellikle Halk Sağlığı hemşireliği alanında ev ziyaretleri sırasında kullanılan hemşire/ ebe çantası ve içeriği Resim 23'te gösterilmektedir. Hemşire / ebe çantası içerisinde; 1900'lü yıllara ait ikili ispirto ocağı, gaz ocağı, cam enjektör ve orjinal kutusu, sahli tipi hematometre, gaz bezi, oda ısı ve bebek banyosu için ısı ölçen ahşap civalı termometre, gebe muayenesinde kullanılan ahşap (1900'lü yıllar) ve alüminyum (1950'li yıllar) fütoskop, steteskop, bebek tartmak için el kantarı, muayenede kullanılan refleks çekici ve abeslang/ dil basacağı, 1940 yılı orjinal el yapımı 5cc'lik tentürdiyot ampülleri, el yapımı cam emzirme/göğüs pompası, çeşitli ilaç ve merhemler bulunmaktadır. Hemşire / Ebe çantasının ise, 1940'lı yıllara kadar kullanılmış olduğu tahmin edilmektedir. Sahli yöntemi ile hematometre kullanımının 1970'li yıllara kadar sürdüğü düşünülmektedir. Ahşap fütoskop ise, metal olan fütoskoptan önce kullanılmıştır.

Resim 23: Hemşire / Ebe çantası ve içeriği

Kaynak: Jülide Gülizar Yıldırım eserleri arşivi

- 1 Hemşire / Ebe Çantası
- 2 Emzirme pompası (Cam)
- 3 Civalı termometre (Ahşap)
- 4 El kantarı (Bebek tartmak için)
- 5 Fütoskop (Ahşap--1912-1940'lı yıllar)
- 6 Fütoskop (Metal--1940 sonrası günümüz kadar)
- 7 Gaz bezi (İdrofil Gaz bezi)
- 8 Abeslang
- 9 Refleks çekici
- 10 Orjinal metal kutuda 10cc'lik cam enjektör
- 11 Orjinal metal kutusunda faklı boyalarda iğneler
- 12 Hematometre (Orjinal kutuda)
- 13 Tentürdiyot Ampülleri (El yapımı-1940)
- 14 Steteskop
- 15 Sülfademe-Yara metheni
- 16 İlaç
- 17 Streptomagm
- 18 Tezül Antibiyotik
- 19 Gaz ocağı
- 20 İspirto ocağı

1.2.6. Hemşire başlıkları /kepleri

Bu makalede Amiral Bristol hemşire kepi (Resim 24), Kızılay hemşire kepi (Resim 25), GATA öğrenci hemşire kepi (Resim 29), Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu mezun hemşire kepi (Resim 30) resmedilmiştir. Bu eserlerin yıllar içindeki değişiminin yolculuğu ile ilgili literatürde oldukça değerli bilgilere erişilmiştir.

İlk hastabakıcıları (hemşire) yetiştiren Besim Ömer Akalın hemşireliğin Türkiye'de gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Besim Ömer Akalın, gönüllü kurslar vererek savaşa katılan askerlerin bakımına destek olacak hasta bakıcı hemşireleri yetiştiren bir hekimdir. Besim Ömer Paşa'nın Asaf Efendi'nin hastabakıcı yetiştirilmesindeki yeri büyüktür (18). Kadırga Velâdethânesi'nde (Doğum kliniği) açılan hastabakıcılık dershanesinde 10 kişi uygulamalı hastabakıcı eğitimi görerek 1914 yılında şehadetnâmelerini (diploma) almıştır (19). Dr. Besim Ömer Paşa, 1912 yılında Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin kurarak Cemiyet'in merkez binasında çalışmalarına başlamıştır. Besim Ömer Akalın'ın Hanımefendilere Dair Konferans'ındaki (Ahmed İhsan ve Şürekası 1330 yılı) metinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından verilen hastabakıcı şehadetnâmesinde yazılanlar aktarılmaktadır (19):

“Taht-ı Himâye-i Mülûkânede”, “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti”, Hastabakıcı Şehadetnâmesi”

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından tesis olunan hastabakıcı tedrisatına.....devre-i tedrisiyesinde muntazaman devam eden.....icra olunan imtihanda..... heyet-i imtihaniyye mazbatası mucibince.....derecede ibraz-ı liyakat etmesine mebn işbu şehadetnâme ita olunmuştur, 1330.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Reisi

Heyet-i İmtihaniyye

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığı

Altı aylık Kadırga Kâbile (Ebe) Mektebi'nde Gönüllü Hastabakıcılık Kursu alan Hilâl-i Ahmer hemşireleri, Trablusgarp Savaşı (1911), Balkan Savaşları (1912-1913), Çanakkale Harbi (1914-1915), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Millî Mücadele (1919-1922)'de görev yapmışlardır. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ilk kapsamlı hastabakıcılık kurslarını 1912 yılında başlatmıştır (20). Hilâl-i Ahmer, Trablusgarp Savaşında (1911) 3013 yaralıyı tedavi etmiş, Balkan savaşında (1912-1913) 1000 yataklı 15 hastane kurarak hizmet vermiştir. Gülnihal vapurunun hastaneye dönüştürülerek kullanıldığı bildirilmiştir. 20 Temmuz 1913 tarihinde Hanımlar Merkezi Çağaloğlu'nda Dâr-üs Sınâ'a (Sanat Yurdu) açmış ve kimsesiz çocukların istihdamını sağlamış ve Türk el işi motiflerinin satışı ile önemli bir gelir elde etmiştir. Bu merkezler yurt içinde (Trabzon, Eskişehir, Aydın ve Halep) ve yurt dışında açılmıştır ve yıllık 26.000 Kron yardım toplandığı bildirilmiştir (18). Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti hastabakıcı kurslarına katılanlara “Hüvviyet cüzdanı” verilmiştir. Bu cüzdanların içinde “Hastabakıcılık” başlığı ile “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Merkez-i Umumisi” imzasıyla bir yazı eklenmiştir. Bu yazı şöyledir (21):

“Memleketimizde kadın ve erkeğin ayrı yaşamaya alışmış, birbirinin ahvalinden daima bi-haber kalmış, yekdiğerine karşı bir emniyet-i mütekebile (karşılıklı güven) beslemek lüzumunu henüz hissetmemiştir. Sizin fedakarane hidematınızda bile belki adab-ı ahlakiyeye mugayyir (ahlaka aykırı) bir fikr-i hafî mestur (gizli düşünce saklı olduğuna) itikat edenler bulunur. Bu sakim zanları çürütmek ve Osmanlı kadınlığını layık olduğu mevki muallaya isal etmek (yüksek duruma getirmek) için fenni olan vezaifinizi kemali ihtimam ile ifa esnasında manevi ve ahklî olan umur-ı mevkulenizi (güvenle verilen işleri) asla ihmal etmeyeceğiniz zannı kavisindeyiz.”

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde Merkez-i Umumi'ye ye başvuranların sayısı 353, Hilâl-i Ahmer'in askeri ve mülki hastanelerinde hastabakıcılık yapanlar 284 kişi, Hilâl-i Ahmer'den diploma almış hastabakıcı hanımlar 20, Dârülfünun'da verilen teorik derslere devam edenler 36, Kadırga Mektebi'ne devam edenler 37, Balkan savaşlarında hastanelerde bulduklarına ilişkin belgeleri olanlar 35, diploma ve belgesi olmayanlar 156 hanım olduğu bildirilmiştir (21). Hemşireliğin Türkiye'de gelişimi üzerine önemli katkıları olan Besim Ömer Paşa'nın hastabakıcılık ile ilgili üç önemli eseri bulunmaktadır (22-24).

İstanbul'da 1920 yılında Türkiye'de yabancılar tarafından bir okul açılmıştır. Bu okul ilk ve tek hemşirelik okulu Amiral Bristol Hemşirelik Dershanesi'dir. Bu okul, 2,5 yıllık eğitimlerle hemşire yetiştirmiştir.

Bunun ardından Cumhuriyet'in ilanı ile Kızılay Hemşire okulu 1925 yılında kurulmuştur. Bu okulda 2 yıl üç ayda hemşire yetiştirilmiştir. Eğitim süresi 1936'da üç yıla, 1958 yılında ise dört yıla çıkarılmıştır. İkinci dünya savaşı (1939-1945) döneminde Ankara'da Gülhane Askeri Tıp Akademisi tarafından Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı Askeri Hemşirelik Okulu (1939) açılmıştır.

Yataklı tedavi kurumlarındaki hemşire ihtiyacını karşılamak üzere 1946 yılında Sağlık Meslek Liseleri'nin açılmasına karar verilmiş olup ilk olarak İstanbul Haydarpaşa Numune Hastanesinde Haydarpaşa Ebe Hemşire ve Laborant Okulu (1946) ve Şişli Etfal Hastanesinde Şişli Ebe Hemşire ve Laborant Okulu (1947) kurulmuştur (20). Hemşirelik eğitimi lisans düzeyine taşıyan ve tüm Avrupa'da lisans düzeyinde açılmış ilk olarak 1955 yılında kurulan Ege Üniversitesi Yüksek Hemşire Okulu'dur (25). Bunun ardından 1961 yılında Florence Nightingale Hemşirelik Yüksek Okulu ve aynı yıl da Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu kurulmuştur.

Bu makalede yer alan Amiral Bristol hemşire kepinin (Resim 24) Çeviker'in (2011) kitabındaki resimlere dayanarak 1950 yılından sonraki dönemlerde kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Besim Ömer Paşa'nın ve hemşirelerin bir arada (Resim 27) bulunduğu 1914-16 yılları arasında çekilmiş fotoğrafta hemşire üniformalarının ve başlıklarının kolları (Hilâl-i Ahmer işareti olan kırmızı ay) manşetli, beyaz uzun elbise ve önlükten oluştuğu, başlıkların ise başörtüsü biçiminde uzun olduğu görülmektedir. Zaman içerisinde formal eğitimin yaygınlaşması ile hem dünyada hem Türkiye'de hemşirelik üniformalarında ve başlıklarında değişimin olduğunu söylemek mümkündür. Türk hemşirelerinin zamanla giysilerine yansıyan 1912'den itibaren başlık ve giysilerdeki değişim resmedilmiştir (Resim 26-28). Kızılay Özel Hemşirelik Koleji'nin kuruluşunun 50. yılının anısına basılan bir takvimde, Kızılay hemşire kepinin 1975'ten sonra değişime uğradığı gösterilmiştir (Resim 26). Ayrıca, günün değişen koşullarına göre hemşire üniformaları ve başlıklarında da değişim yaşanmıştır. Bu makalede yer alan Kızılay Hemşirelik Koleji kepi (Resim 25) literatüre göre 1975 yılından sonra kullanılmıştır.

Hemşirelik okullarında kepi dönemine geçilmesi ile her okul kendine özel bir kepi belirlemiş ve bu kepi okulun simgesi haline dönüşmüştür. İlk defa yükseköğretimde kepi uygulaması 1955'te Ege Üniversitesi Yüksek Hemşire Okulu'nun kurulması ile başlamıştır. 1955-1968 yılları arasında yarım ay şeklinde kenarında öğrencinin sınıfına göre siyah şerit olan hemşire kepleri kullanılmıştır. Öğrencilik kepleri de kendi içinde sınıflandırılmıştır. Birinci sınıf öğrencilerine tek şerit, ikinci sınıf öğrencilerine iki şerit, üçüncü sınıflara üç şerit, dördüncü sınıflara ise dört şerit olarak kepi kenarında bir şerit konulmuştur. 1968 yılında yükseköğretimde keplerinde değişim yapılmıştır. Üstü eşkenar dörtgen şeklinde olan kepler kullanılmıştır. 1980-1997 yılları arasında etek kullanılmıştır. Mezun olan hemşirelerde ise düz tek şeritli kepler kullanılmıştır. Elbise şeklinde daha kısa etek boyu olan üniformalar tercih edilmiştir. Prof. Dr. İnci Erefe ve Prof. Dr. Zeynep Conk'un fotoğraf arşivlerinden bu bilgilere erişmek mümkündür (25, 26). Üniforma ve keplerle ilgili değişim Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği'ne göre yapılmıştır. Hemşire kıyafetleri burada tanımlanmıştır. Burada etek veya pantolon giyimi serbestliği getirilmiştir (27). Ege Üniversitesi senatosunca 19 Şubat 2002 yılında üniforma ve keplerle ilgili değişim yapılmış olup, etek yerine pantolon giyilmesine ve kepin kaldırılmasına karar verilmiştir (25).

2. Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak; bu makalede değişik boy ve ebatlarda ilaç şişeleri, hemşire tedavi tepsisi ve içeriği, hemşirelik

bakım malzemeleri, sahra tipi otoklav, hemşire / ebe çantası, hemşire başlıkları /kepleri ile ilgili eserlerden söz edilmiştir. Bu eserler geçmişten günümüze değişimi göstermesi açısından önemlidir. İnsanlığın ilk ortaya çıktığı andan itibaren hasta bakımı ve hasta bakımında hemşireliğin izlerini görmek mümkündür. Hemşireliğin ilk başlarda organize ve profesyonel olmayan yapısından meslekleşmeye doğru olan bu yolculuğu hemşirelik mesleğinin ve hemşireliğin fark edilmesini sağlamıştır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda hemşirelik mesleğinin gelişimini ve şu an ki durumunu değerlendirerek, gelecek vizyonunu planlamak hem mesleki anlamda hem de toplum sağlığının korunması noktasında planlamalar yapmak gereklidir. Bu bakış açısıyla daha fazla geçmiş kaynağa ulaşılmalıdır. Hemşirelik tarihinin geleceği için yaptıklarımızı sürekli kayıt altına alarak önemli arşivler ve belgeler elde etmeli ve gelecek nesillere bu bilgi ve belgeleri aktarmalıyız.

3. Alana Katkı

Bu makale, hemşire öğrencilere, mezunlara ve profesyonellere hemşirelik tarihini öğretebilme, bilinç ve farkındalık kazandırma açısından Türk literatürüne arşiv niteliğinde bilgi kazandırmaktadır.

4. Teşekkür

Müze çalışmaları için öncülük eden Prof. Dr. Bumin Nuri Dündar'a, Osmanlıca belgeleri Türkçe'ye çeviren Dr. Vehbi Emre Yıldırım'a, Kızılay arşiv belgelerini paylaşan Türk Kızılay'ına, malzemelerin bulunması ve İzmir'e taşınmasında yardım eden Serdar Duman'a, müze müdürlerine, gönüllü bağışçılara, meslektaşlarıma ve diğer görevlilere teşekkür ederim.

Çıkar Çatışması

Bu makalede herhangi bir nakdi/aynı yardım alınmamıştır. Herhangi bir kişi ve/veya kurum ile ilgili çıkar çatışması yoktur.

Yazarlık Katkısı

Fikir/Kavram: JGY; **Tasarım:** JGY; **Denetleme:** JGY; **Kaynak ve Fon Sağlama:** JGY; **Malzemeler:** JGY; **Veri Toplama ve/veya İşleme:** JGY; **Analiz/Yorum:** JGY; **Literatür Taraması:** JGY; **Makale Yazımı:** JGY; **Eleştirel İnceleme:** JGY.

Kaynaklar

1. Vikipedi. Gılgamış Tufan Efsanesi. [İnternet], [Güncellenme 2020 Aralık 12] Erişim https://tr.wikipedia.org/wiki/G%C4%B1lgam%C4%B1%C5%9F_tufan_efsanesi
2. Öztekin Z, Üner S, Eren N. Halk sağlığı kavramı ve gelişmesi. İçinde: Güler Ç, Akın L, editörler. Halk Sağlığı Temel Bilgiler. 3. baskı. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları; 2015. s. 2-4.
3. Aydıöz S. İslam Dünyasının İlk Tıp Ansiklopedisi Firdevsü'l-Hikme ve Müellifi Ali b. Sehl Rabbân Taberi: Hayatı ve Eserleri. Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı. 2013;15: 17-33.
4. Hamidullah M. Dineveri, Ebû Hanîfe. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 14. Cilt. 1996. s. 39-42.
5. Vikipedi. Râzî. [İnternet], [Güncellenme 2020 Aralık 12] Erişim https://tr.wikipedia.org/wiki/R%C3%A2z%C3%AE#cite_note-4
6. İbn-i Sina. Tahbüzü'l-Mathûn el-Kânûn Fî't-Tıbb Tercümesi. Mütercimi, Tokadı Mustafa Efendi (ö. 1196/1782). 1. Cilt Külliyyat, 2. Cilt Müfredat, 3. Cilt Teşrihat 1, 4. Cilt Teşrihat 2, 5. Cilt Cüz'iyat, 6. Cilt Akrabadin- Sözlük. Hazırlayan: Koç, M. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay; yayın no: 98. 2018.

7. Yıldırım N. Savaşlardan modern hastanelere Türkiye’de hemşirelik tarihi. 1. Baskı. Vehbi Koç Vakfı. Ofset Yapımevi. 2014. s. 18-50.
8. Köker, A. H. Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 9. Cilt. 1996. s. 356-8.
9. Yönetmelik. Hemşirelik yönetmeliğinde değişiklik yapılmasına dair yönetmelik. [İnternet] Salı tarihli 27910 sayılı Resmî Gazetede Yayımlanan Yönetmelik [Güncellenme 2011 Nisan 19] Erişim: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110419-5.htm>
10. Yıldırım JG, Yıldırım VE. Darüşşifalardan şehir hastanelerine. İçinde: Eşer İ, Durmaz Akyol A, Bayık Temel A, Orgun F, Okçın F, Yıldırım S, Solak M, Çelik GG, editörler. 19-21 Eylül 2018 I. Uluslararası III. Ulusal Hemşirelik Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı. 1. Baskı. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi; 2018. s. 972-83.
11. Yıldırım JG, Dündar BN. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Eğitimsel Sağlık Tarihi Müzesi. İçinde: Eşer İ, Durmaz Akyol A, Bayık Temel A, Orgun F, Okçın F, Yıldırım S, Solak M, Çelik GG, editörler. 19-21 Eylül 2018 I. Uluslararası III. Ulusal Hemşirelik Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı. 1. Baskı. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi; 2018. s. s. 984-9.
12. İKÇÜ SBFD Bülten. İKÇÜ’de ‘Hemşirelikte Kariyer Sempozyumu’ duayenler genç hemşirelerle tecrübelerini paylaştı. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi. [İnternet]. 2019;4(2):1-3. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-full-file/48927>
13. İKÇÜ SBF Faaliyet Raporu. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi 2019 yılı İdare Faaliyet Raporu [İnternet]. [Güncellenme 2020 Ocak 31]. Erişim: <https://sbf.ikcu.edu.tr/Share/AB4DE1A23960CC3F14018AEDBF09A5D2>
14. Kâşgarlı Mahmud. Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi. Çev., Atalay B. Ankara: Cilt I-IV (1939 – 1941). 2013. s. 38, 252.
15. Coşkun A, Coşkun Y. Kitabü’l-Haşaîş Fi’t-Tıb. Müellifi, Pedanius Dioscorides, Süleymaniye yazma eser kütüphanesi, No. 3702, Ayasofya koleksiyonu, 2013.
16. Aydın A. Bursalı Ali Münşi’nin Bidaat El-Mübtedi adlı eseri ve Osmanlı iyatrokimyasındaki yeri. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi. [İnternet]. 2004;16:77-107. Erişim: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1273/14661.pdf>
17. Şendir M, Açıköz S, Yalçın Atar N, İnançil D, Kabuk A, Türkoğlu İ. İntravenöz infüzyon uygulamalarının tarihçesi. Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi. 2018;1(1):28-36.
18. Hacifettahoğlu İ. Milli mücadelede Hilâl-i Ahmer. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Teşkilinden Sakarya Zaferi’ne kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920- 23 Eylül 1921. Türk Kızılayı Tarih Dizisi I, 2. Baskı. Ankara: Tuna Ofset Matbaacılık; 2007.
19. Sarı N, Özyayın Z. Dr. Besim Ömer Paşa ve Kadın Hastabakıcı Eğitiminin Nedenleri (1). Tıp Tarihi. Sendrom [İnternet]. 1992 Nisan. 10-8. Erişim: <http://kizilaytarih.org/makale-tez/mk007.pdf>
20. Çeviker G. Amiral Bristol Hemşirelik Okulu (1920-1999). 1. Baskı. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Yay; 2011. s. 37-42; 191.
21. Karal Akgün S, Uluğtekin M. Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a. Kızılay 2000, Ankara: TDV yay; 2002.
22. Besim Ömer. Hasta Bakıcılık Dersleri. İstanbul, Dersaadet: Hilâl Matbaası; 1331
23. Besim Ömer. Ahlakî Vezaif ve Harb Zamanında Hasta Bakıcının Bir Günlük Vazifesi. İstanbul, Dersaadet: Hilâl Matbaası; 1331.
24. Besim Ömer. Hasta Bakıcılığa Dair. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası; 1337.
25. Erefe İ, Conk Z, Argon G, Türeyen A, Özgür G, Vatan F, Özkütük N. Yüksek hemşire okulundan hemşirelik fakültesine 60 yıl 1955-2015. Ege Üniversitesi Rektörlüğü basımevi müdürlüğü. 2018. s. 13-17; 67-75.
26. Bilgehan H, Ertaş İ, Akşit B. Ege üniversitesi 60. Yıl albümü (1955-2015) (Ege Üniversitesinin resimli tarihi). Mart 2016. Cilt 1 ve 2. Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir; 2016.
27. Genelge. Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği Değişikliği Hakkında Sağlık Bakanlığı Genelgesi. Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü [İnternet] 13.01.1983 tarihli 17927 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan genelgesi. [Güncellenme 2005 Mayıs 27]. Erişim https://www.ttb.org.tr/mevzuat/index.php?option=com_content&view=article&id=116:yatakli-tedavkurumlari-letme-yetmeldeklhakkinda-saik-bakanli-genelges&catid=3:tebligelenelge&Itemid=35